tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 13 2 2014

Boreel 2006, nog een gedegradeerd landschap. Foto: Rienk Slings.

Boreel 2012, na 9 jaar begrazing Foto: Rienk Slings.

Begrazing, prunus en broedvogels

in de duinen van Boreel (NHD)

Grote delen van de kustduinen worden tegenwoordig begraasd met allerlei soorten vee, vooral om vergrassing terug te dringen en zo de omstandigheden voor karakteristieke duinplanten en –dieren te verbeteren. Terugdringen van vergrassing en herstel van vegetaties lukt doorgaans goed. De resultaten voor de fauna zijn nogal wisselend en laten weinig algemeen geldende conclusies toe.

Recent is een alle grote duingebieden omvattend onderzoek afgesloten (Van Oosten *et al.*, in druk), dat bedoeld is om meer duidelijkheid te scheppen in deze materie. De resultaten lijken er op te wijzen dat vogelsoorten van (hoge) duinstruwelen niet profiteren van begrazing. Dit geldt met name voor begrazing met runderen, waarbij de dieren het hele jaar in hetzelfde terrein blijven. Het periodiek herhaalde broedvogelonderzoek en de verslaglegging van het beheer van de duinen van Boreel lieten toe dit eens op lokale schaal tegen het licht te houden. Er zijn goed vergelijkbare broedvogelgegevens van vóór en na het inzetten van de begrazing.

Duinen van Boreel

In 1993 werden de duinen van Boreel aangekocht en toegevoegd aan het Noordhollands Duinreservaat (NHD), in beheer bij PWN. Dit gebied ligt in het ZO van het NHD en grenst aan het Heemskerkse tuinbouwgebied. Het bestaat in feite uit een oude, hoge (ca 22 m) binnenduinreeks die zich over circa 1,5 km in noord-zuidrichting uitstrekt met bijbehorende duinvallei ten westen daarvan en de restanten van een licht golvende binnenduinvlakte aan de oostzijde. Dit is het laatste restant van een veel groter mientenlandschap ('De Heide van Heemskerk'), aanvankelijk vermoedelijk een gemeenschappelijke weide met een afwisseling van lage duintjes (nollen) en duinvalleitjes, die werden ontwaterd door cieën of duinbeken (Zeiler, 1995), maar al vrij vroeg ontgonnen tot tuinbouwgebied. De duinreeks vormt onderdeel van het zogeheten 'Kruisbergmassief', ook wel 'de Blink' in de volksmond.

Beheer

Bij de aankoop was het gebied te beschouwen als een sterk gedegradeerd duingebied, voornamelijk begroeid met laag (duindoorn) en hoog struweel (meidoorn, wegedoorn, kardinaalsmuts en Amerikaanse vogelkers). Tussen de hoge struiken groeiden enkele oude, laagvertakte eiken. De open plekjes tussen de struiken waren sterk met duinriet vergrast. Voorheen was het

● *Mannetje kneu. Foto: Jankees Schwiebe.*

● *Heemskerkerduin. Tekening F.A. Milatz, 1764 – 1808.*

bestrijding

jachtgebied van de erven Six. Het beheer was gericht op de bevordering van de jacht.
In 2003 zijn de circa 72 ha van de duinen van Boreel in begrazing genomen. De begrazing was de eerste in een reeks van maatregelen om dit gebied weer iets van zijn oude natuurwaarden terug te geven. Kort gezegd waren de doelen:
• verder dichtgroeien met struiken tegengaan, zo mogelijk een zeer open hoog struweel bereiken;
• omvormen van sterk vergraste duinrietsavannes in bloemrijke, karakteristieke duingraslanden, ook ten behoeve van de (insecten)fauna;
• in stand houden en zo mogelijk uitbreiden van zandige plekken ten behoeve van warmteminnende insecten;
• vervangen van prunus- (Amerikaanse vogelkers) en kardinaalsmutsstruweel door bloemrijke graslanden en –ruigten;
• verjonging van prunusstruweel vertragen.
In 2006 vond bestrijding van Amerikaanse vogelkers plaats waarbij alle struiken werden afgezaagd en de stobben behandeld om uitlopen te voorkomen. Een klein deel van het gebied is daarna als experiment in geitenbegrazing genomen om het effect op de verjonging van deze exoot te bestuderen. Over een kleine oppervlakte is de laatste jaren nog wat struweel en naaldbos verwijderd (tabel 1).
Het begrazingsgebied grenst in het oosten aan het tuinbouwgebied, in het westen bijna aan de eerstvolgende duinenrij, waardoor een belangrijk deel van de door de duinenrij van Boreel achtergelaten uitblazingsvallei meebegraasd wordt. Naast een zanderig, bloemrijk duingrasland – het resultaat van het dempen van een waterwinkanaal in 1993 (Schavemaker & Posthuma, 1994) - is deze vallei in 1936 met dennenbos beplant. In het terrein zijn enkele diepe duinpoelen aanwezig, restanten van bovengenoemd winkanaal en enkele kwelvalleitjes en een duinrel aan de oostkant.
De begrazing vindt plaats met runderen (Schotse hooglanders) die zonder bijvoedering het hele jaar in het veld blijven. Het gebruik van diermedicijnen is verboden. Vanwege de doelstelling, met name het terugdringen van de struikbegroeiing, werd voor een hoog aantal dieren gekozen, namelijk circa 1 dier per 4 ha (normaal is een factor 4 à 5 minder).

Broedvogels

In opdracht van PWN werden de broedvogels van (grote delen van) het NHD gekarteerd in 2000, 2006 en 2012. De karteringen zijn onderling goed vergelijkbaar, omdat steeds dezelfde methode werd gebruikt en omdat ze uitgevoerd werden onder leiding van steeds dezelfde persoon (Bart Veenstra). In 2012 was de onderzoeksinspanning ongeveer 17 minuten per ha, in 5 rondes verdeeld over het broedseizoen. Enkele zeer algemeen voorkomende soorten, zoals koolmees, pimpelmees, tjiftjaf, fitis en merel werden niet meegenomen in de inventarisaties. De methode wordt verantwoord op http://www.pwn-broedvogelonderzoek.nl/ ►

● *Begrazingsgebied Boreel: ligging in de streek.*

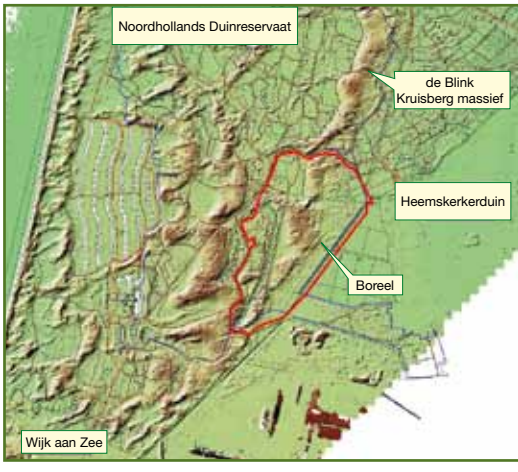

● *Heggenmus. Foto: Jankees Schwiebe.*

maatregel	jaar	oppervlak
begrazing	2003	72 ha
prunusbestrijding	2006	±5 ha
geitenbegrazing	2007	±2 ha
struweelkap	2010	2,3 ha
naaldboskap	2011	±1,5 ha

● *Tabel 1. Uitgevoerde beheermaatregelen.*

jaar	2000	2006	2012
broedvogels van hoog struweel	71	73	72
laag struweel	52	40	52
moeras	10	10	5
duinbos	62	63	68
open duin	3	5	4
rest	0	1	0
totaal	198	192	201
Rode Lijst	32	32	39
aantal soorten	36	39	37

● *Tabel 2. Aantal territoria per jaar (2003 start begrazing), indeling Slings.*

NHD/site2012/Start.HTM. Binnen de grenzen van het begrazingsgebied is voor elk onderzoeksjaar het aantal territoria per soort geteld.

Resultaten

In 2000 was er nog geen sprake van begrazing. De laatste grote ingreep, het dempen van een waterwinkanaal, vond plaats in 1993. In 2006 was er sprake van 3 jaar begrazing, maar hadden er nog geen grote ingrepen in het struweel en het bos plaatsgevonden. In het broedseizoen 2012 werd het gebied al gedurende 9,5 jaar relatief intensief begraasd en was er fors ingegrepen in de Amerikaanse vogelkers. Deze was vrijwel integraal verwijderd. Ook waren er enkele ingrepen over kleinere oppervlakten geweest.
In de drie onderzoeksjaren samen werden 50 soorten broedvogels vastgesteld. Het aantal soorten per jaar verschilde nauwelijks (tabel 2). Ook het totaal aantal vastgestelde territoria verschilde nauwelijks tussen de drie meetmomenten.
Gezien de ingrepen zou een negatief effect op de broedvogels van (hoog) struweel verwacht mogen worden. Dit is niet gebeurd. Hetzelfde geldt voor de andere soortgroepen. Er is een klein negatief effect op de broedvogels van moeras, maar die groep komt maar marginaal voor. Het aantal territoria van broedvogels van de Rode Lijst stijgt marginaal. Ook het aantal Rode-Lijst-soorten stijgt marginaal van 4 in 2000, naar 6 in zowel 2006 als in 2012. Dit zijn zomertortel, koekoek, groene specht, graspieper, nachtegaal en kneu.
Het aantal soorten van hoog struweel is in de onderzoeksjaren: 8, 9, 11; een lichte stijging. Het aantal soorten van laag struweel was resp. 4, 5 en 5. Het aantal bossoorten bedroeg 18, 15 en 15.

Conclusie

Een voor PWN-begrippen intensief begrazings- en vegetatiebeheer heeft eigenlijk nauwelijks invloed gehad op de broedvogelstand.
Wel is de kwaliteit, uitgedrukt in Rode lijst-soorten, zelfs enigszins toegenomen.

Discussie

Het meten van de effecten van begrazing is bijzonder moeilijk. Er zijn veel variabelen die in ruimte en tijd bovendien niet constant hoeven te zijn. Het zou daarom onderzoekstechnisch beter zijn om een vergelijkingsgebied zonder begrazing te hebben. Dit is echter in het betreffende duinterrein niet te vinden. Het best vergelijkbare terrein, de Blink, wordt sinds 2008 ook begraasd. Daardoor zou op z'n best een vergelijking van het effect van 3 jaar begrazing kunnen worden gemaakt. In zo'n korte periode is naar verwachting nog (lang) geen stabiele situatie ontstaan. We moeten daarom hier volstaan met een voor - na vergelijking, waarbij je er impliciet van uit gaat dat de veranderingen die je vaststelt (vooral) door de ingreep bepaald zijn en niet, of in mindere mate, door andere factoren. Van de overige beheersingrepen is alleen de prunusbestrijding en de kleinschalige nabeweiding door geiten wellicht van invloed geweest.
Amerikaanse vogelkers kwam bijna door het hele terrein voor, meestal als geïsoleerde struiken of in kleine groepjes, maar er waren ook enkele haarden van een hectare of meer.
Gezien de opmerkelijke constantie van de vogels van hoog struweel tussen 2006 (vóór de ingreep) en 2012, is de invloed hiervan beperkt geweest. Mogelijk geldt dit niet voor de afzonderlijke soorten. De belangrijkste verschuivingen sinds de prunusbestrijding zijn een sterke afname van de heggenmus en een sterke toename van de gekraagde roodstaart. Hoewel de wetenschappelijke naam van de heggenmus, *Prunella*, vertaald kan worden als 'kleine prunus' vertoont hij er geen speciale binding mee. Ook landelijk vertoont de heggenmus de laatste jaren een flinke dip (Sovon BMP-index), dus wellicht is een andere factor dan het beheer de oorzaak. Dit geldt ook, maar dan omgekeerd, voor de gekraagde roodstaart.

Struweelvogels als groep

Recent is een vier jaar durend onderzoek van ongekende omvang afgesloten naar de effecten van be-

jaar	2000	2006	2012
hoog struweel	54	57	62
laag struweel	84	69	93
open duin	1	3	3

● *Tabel 3. aantal territoria per vogelgroep (indeling Van Oosten* et al. *in druk).*

soort	2000	2006	2012	verwacht 2012
nachtegaal	24	21	24	18
grasmus	41	32	33	49
zwartkop	7	10	13	8
sprinkhaanzanger	5	1	1	5
heggenmus	21	21	13	14
kneu	5	4	11	4

● *Tabel 4. ontwikkeling (aantal terr.) van enkele soorten in Boreel en het verwachte aantal volgens de gemiddelde duintrend in deze periode.*

● *Grasmus. Foto: Piet Munsterman.*

grazing op de Nederlandse duinen, en in het bijzonder de duinfauna (Van Oosten *et al*., in druk). Ook het bepalen van het effect op de trend en de dichtheid van broedvogels maakte daarvan onderdeel uit. Er werden gegevens gebruikt van SOVON/BMP-proefvlakken: 97 in begraasde duinen, waaronder Boreel, en 123 in onbegraasde duinen. De proefvlakken waren verdeeld over de hele Nederlandse duinenkust. De analyse besloeg de periode 1983 – 2009. Er konden voor 32 broedvogelsoorten zinvolle analyses uitgevoerd worden. Voor de vogelgroep (als geheel) die in de duinen van Boreel domineert, de broedvogels van hoge struwelen en bosranden, is er in dit duinbrede onderzoek in onbegraasde duinen een licht positieve trend vastgesteld. In begraasde duinen met hoog struweel werd een significant negatief effect van begrazing op deze groep gevonden in de eerste 15 jaar na de start van het begrazingsbeheer. In genoemd onderzoek werden bosrandvogels als zwartkop en zanglijster in de analyses bij de hoog-struweelvogels gerekend terwijl enkele andere soorten die op landelijke schaal schaars zijn juist niet werden meegeteld. Wanneer deze indeling wordt toegepast op de duinen van Boreel worden resultaten gevonden die niet overeenkomen met de resultaten uit tabel 2 (zie tabel 3). Bij zowel de groep van het hoog struweel als die van het laag struweel is er dan een lichte vooruitgang van het aantal territoria in Boreel te zien in plaats van de opmerkelijke constantie die uit tabel 2 blijkt. In het landelijk onderzoek werd een negatief effect van begrazing op de broedvogels van hoog struweel gevonden en geen effect op die van laag struweel, terwijl dit in Boreel dus positief is.

Afzonderlijke soorten

Van Turnhout (Sovon, in e-mail) stelde gegevens beschikbaar waarmee het aantal territoria van enkele soorten in Boreel in 2012 berekend kan worden alsof de ontwikkeling hier gelijk zou zijn aan de gemiddelde trend in de 97 begraasde duingebieden in de periode 2000-2012, uitgaande van de data van Boreel in 2000. De resultaten zijn weergegeven in tabel 4. Bij heggenmus is de voorspelling vrijwel gelijk. Bij grasmus en sprinkhaanzanger negatiever en bij nachtegaal, zwartkop en kneu positiever.
De onderzoekers konden ook uitspraken doen over het effect van de verschillende vormen van begrazing, zoals alleen rund of paard of een mix daarvan of met andere soorten grazers. Hieruit bleek de gekozen begrazingsvorm in de duinen van Boreel, alleen runderen en jaarrond, het meest negatief uit te pakken voor de broedvogels van hoge struwelen. In Boreel lijkt dit dus mee te vallen.
De graasdruk, het aantal dieren per ha, had een significant effect op de broedvogels van hoge struwelen. Lage graasdruk, minder dan 1 dier per 10 ha, bleek negatief uit te werken. Middelhoge of hoge graasdruk, respectievelijk 1 – 2 en meer dan 2 dieren per 10 ha, had geen effect op de trend. Mogelijk is een hogere graasdruk dus wat minder negatief dan een lage. De resultaten in Boreel (ca 2,5 dieren per 10 ha) lijken dit te ondersteunen.
Natuurlijk was het te verwachten dat niet alle 97 gebruikte BMP-gebieden dezelfde ontwikkeling zouden laten zien. Blijkbaar wijken de duinen van Boreel nogal af van het gemiddelde. Voor de beheerder is het een geruststelling dat begrazing van hoog struweel niet altijd kommer en kwel hoeft te zijn.

Q.L. Slings
qls@wxs.nl

Literatuur

● VAN OOSTEN *et al*. in press. Begrazingsbeheer in relatie tot herstel van faunagemeenschappen in de duinen. Eindrapportage 1e fase 2009-2011.
● SCHAVEMAKER, W. & H.H. POSTHUMA, 1994. Er was eens een secundair. PWN-Wereld.
● ZEILER, F.D., 1995. Nollen Krochten Blinken: duintoponiemen tussen Wijk aan Zee en Camperduin. Rapport PWN.